

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КУХАРЄВ ОЛЕКСАНДР ЄВГЕНОВИЧ

УДК 347.65/. 68 (477) (043.3)

ДИСПОЗИТИВНІСТЬ В СПАДКОВОМУ ПРАВІ

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
ЗАІКА Юрій Олександрович,
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, головний науковий співробітник відділу проблем приватного права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України
КОХАНОВСЬКА Олена Велеоніівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри цивільного права;

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України
СПАСИБО-ФАТЄЄВА Інна Валентинівна,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри цивільного права № 1;

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України
КОССАК Володимир Михайлович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри цивільного права та процесу.

Захист відбудеться 5 березня 2020 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект Льва Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект Льва Ландау, 27.

Автореферат розісланий 4 лютого 2020 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Є. Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Найсуттєвішою перевагою спадкового права є його величезний потенціал саморегуляції, що дозволяє суб'єктам спадкових правовідносин самостійно визначати модель своєї поведінки. Актуальність проблемних питань диспозитивності в спадковому праві обумовлена наступними чинниками.

По-перше, необхідністю приведення цивільного законодавства України у відповідність до сучасних суспільно-політичних та економічних перетворень, що відбуваються в державі, а також адаптацією національного законодавства до законодавства країн ЄС. Додамо до цього, що наукове дослідження, спрямоване на виявлення особливостей диспозитивності в сфері спадкового права, повною мірою актуалізується у контексті розпочатого процесу рекодифікації (оновлення) національного цивільного законодавства.

Прийняття чинного ЦК України докорінно змінило концептуальні підходи законодавця до спадкових правовідносин, а також диспозитивності в цій сфері. Спадкове право, яке протягом тривалого часу відрізнялося надмірною імперативністю в регулюванні спадкових правовідносин, нині надає значну правову свободу суб'єктам спадкового права самостійно визначати модель своєї поведінки. Застосування оновленого цивільного законодавства після проведення його останньої кодифікації потребує системного та наукового аналізу. Більш ніж п'ятнадцятирічний досвід застосування ЦК України виявив суттєві недоліки в регулюванні певних правових понять та конструкцій спадкового права, що вимагає їх критичного наукового аналізу та переосмислення, зокрема, договорів у сфері спадкового права, свободи заповіту.

По-друге, у доктрині спадкового права недостатньо розроблено загальнотеоретичні засади диспозитивності, які б сприяли вирішенню багатьох теоретичних та практичних проблем реалізації правової свободи у цій сфері, хоча потреба в цьому є, зважаючи на новий концептуальний підхід, закладений в кн. 6 ЦК України «Спадкове право». Крім того, в юридичному середовищі та у суспільстві загалом відчувається запит на вироблення науково обґрунтованих підходів до розв'язання проблеми реалізації диспозитивності в спадковому праві, встановлення її меж, а також з'ясування факторів, що обмежують правову свободу.

У полі зору науковців диспозитивність розглядалася переважно як принцип, метод цивільного права, а також у ракурсі її прояву в договірному праві. Дослідження правової свободи у спадковому праві обмежується здебільшого аналізом принципу свободи заповіту. Утім, саме в спадковому праві диспозитивність має особливості, іманентно зумовлені специфікою

підгалузі, що потребує ретельного наукового аналізу комплексу питань, пов'язаних із з'ясуванням змісту диспозитивності в цій сфері, а також особливостями реалізації правової свободи в межах спадкового права. У свою чергу, дослідження цих питань на доктринальному рівні надасть можливість сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства, а також сприятиме розвитку ідей та теорій, уже розроблених юридичною наукою.

По-третє, тематика диспозитивності в спадковому праві заслуговує на увагу не лише внаслідок теоретичної затребуваності, а й з практичної точки зору. Проблема полягає в тому, що незважаючи на концептуально новий підхід, закладений у ЦК України, який декларує широку правову свободу в сфері спадкового права, чинна правова модель зазнає суттєвих перепон в частині її адаптації до сучасної судової та нотаріальної практики застосування спадкового законодавства. У цьому аспекті слід вказати на істотні порушення судами принципу свободи заповіту в зв'язку із поширеною практикою визнання недійсними заповітів, посвідчених нотаріусами за межами свого нотаріального округу, що жодним чином не впливає на формування волі та волевиявлення сторони правочину, а також не є порушенням його форми. Крім того, здійснюючи тлумачення заповіту, суди в окремих випадках фактично змінюють посмертну волю власника, підміняючи у такий спосіб сам заповіт. Складність у розумінні певних категорій спадкового права призводить до критичної ситуації, коли нотаріуси відмовляють у вчиненні нотаріальних дій, які хоча й визначені законом, проте є нетиповими. Наприклад, посвідчення заповіту із покладенням на спадкоємців певних дій немайнового характеру, або умовного заповіту.

Серед вітчизняних наукових досліджень, в яких був проведений ґрунтовний аналіз розвитку спадкового права, а також здійснення та захисту спадкових прав, можна назвати дисертаційні роботи на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Ю. О. Заїки «Становлення і розвиток спадкового права в Україні» (2007 р.) та Л. В. Козловської «Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України» (2016 р.). У доктрині приватного права України спадкові правовідносини також були предметом досліджень таких правників, як С. Я. Фурса, І. В. Жилінкова, З. В. Ромовська, А. В. Гончарова, С. Я. Рабовська, Є. О. Рябоконт, О. П. Печений, В. В. Васильченко, Н. Б. Солтис, О. Ю. Цибульська, В. В. Васильченко та інших. Висновки та положення, запропоновані в цих наукових працях, сприяли формуванню власного наукового погляду щодо диспозитивності в спадковому праві. На сьогодні, в аспекті проведення рекодифікації ЦК України, важливим є визначення напрямів удосконалення

цивільного законодавства в сфері спадкування з урахуванням диспозитивності в спадковому праві.

Методологія презентованого дослідження ґрунтується на теоретичних напрацюваннях, сформульованих такими ученими, як Т. В. Боднар, В. І. Борисова, М. К. Галянтич, С. Д. Гринько, А. Б. Гриняк, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, Ю. О. Заїка, Л. В. Козловська, В. М. Коссак, О. О. Кот, О. В. Кохановська, Л. В. Красицька, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, М. Д. Пленюк, С. О. Погрібний, М. М. Сібільов, І. В. Спасибо-Фатєєва, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, В. Л. Яроцький та інші.

Науково-теоретичне підґрунтя виконаного дослідження становлять праці фахівців у галузі цивільного права, загальної теорії держави і права, інших галузевих правових наук. Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, ЦК України, інших нормативно-правових актів, які регулюють спадкові відносини. Інформаційною та емпіричною основою дослідження є матеріали судової та нотаріальної практики, довідкові видання, статистичні матеріали.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 2.6 додатка 2 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, у рамках науково-дослідної теми Харківського національного університету внутрішніх справ «Законотворча та законодавча діяльність в Україні» (№ ДР 0113U008189).

Мета і завдання дослідження. *Метою* даного дослідження є розробка концептуальних положень та загальнотеоретичних засад диспозитивності в спадковому праві, спрямованих на вирішення проблеми встановлення і реалізації правової свободи у сфері спадкового права та вдосконалення правового регулювання відносин спадкування.

Для досягнення мети дослідження сформульовано такі *завдання*:

- обґрунтувати основні теоретико-методологічні засади вивчення конструкції «диспозитивність» в спадковому праві;
- охарактеризувати диспозитивність як визначальну категорію приватного права;
- виявити базові моделі диспозитивності в спадковому праві;
- з'ясувати межі реалізації диспозитивності в спадковому праві;
- визначити сутність свободи заповіту в спадковому праві;
- охарактеризувати умову заповіту, заповідальний відказ та заповідальне покладення як елементи внутрішнього вираження свободи заповіту;

- виявити сутність заповіту подружжя як прояву диспозитивності в спадковому праві;
- встановити особливості тлумачення заповіту як стадії реалізації свободи заповіту;
- охарактеризувати договори у сфері спадкового права;
- розкрити особливості договору про зміну розміру черговості одержання права на спадкування, договору про зміну розміру частки у спадщині, а також договору на управління спадщиною;
- проаналізувати право на прийняття спадщини та на відмову від її прийняття;
- виявити сутність імперативності в спадковому праві;
- розкрити зміст права на обов'язкову частку у спадщині, а також встановити підстави та наслідки зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині;
- з'ясувати особливості черговості одержання права на спадкування за законом.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері спадкування.

Предметом дослідження є диспозитивність в спадковому праві.

Методи дослідження. Відповідно до мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Загальнонаукові методи (діалектичний; аналізу та синтезу; альтернатив; формально-логічний; соціологічний) є базовими юридичними прийомами, засобами дослідження всієї роботи, повною мірою втілюються у кожному підрозділі дисертації, виступають гносеологічним та світоглядним обґрунтуванням пізнавальної діяльності.

Питання методів дослідження вирішується у правовій доктрині неоднозначно у зв'язку із виокремленням різноманітних методів. Утім найбільш компромісним та прийнятним є існування серед спеціальних методів дослідження догматичного (формально-юридичного), порівняльно-правового, історико-правового методів та методу моделювання, що застосовувалися в цій роботі.

Формально-юридичний (догматичний) метод застосовувався під час аналізу змісту правових норм спадкового законодавства шляхом їх вивчення та інтерпретації (розд. 2, 3, 4, 5).

Порівняльно-правовий метод дозволив виявити схожі та відмінні підходи у вирішенні аналогічних правових проблем, розглянутих у межах предмета дисертаційного дослідження, у Німеччині, Франції, Австрії, Іспанії, Чехії, Угорщині, та деяких інших країнах, що дозволило урахувати євроінтеграційні процеси України та виявити напрями адаптації національного спадкового законодавства до законодавства країн ЄС з метою

розширення правової свободи у сфері спадкування (розд. 2, 3, 4, 5, 6), а також визначити доцільність запровадження до спадкового законодавства України правових конструкцій, що широко застосовуються у зарубіжних правопорядках, зокрема, заповідального трасту (підрозд. 4.4).

Використання *історико-правового методу* дозволило визначити витoki та характер еволюції диспозитивності в спадковому праві; простежити процес рецепції римського спадкового права до сучасного спадкового законодавства України; виявити специфіку регулювання спадкових правовідносин упродовж дореволюційного та радянського періодів, що дало змогу сформулювати розуміння стану правової свободи в сучасній доктрині спадкового права та спадковому законодавстві (підр. 1.1, 3.2, 3.3).

За допомогою *методу моделювання* виявлено базові моделі диспозитивності в спадковому праві як форми реалізації правової свободи в цій сфері, що дозволило сконструювати логічну та завершену систему елементів правової свободи в спадковому праві (підрозд. 2.1). Такий методологічний підхід надав можливість більш детально та системно дослідити диспозитивність в спадковому праві (розд. 3, 4, 5).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження є кваліфікованою науковою працею, в якій вперше у вітчизняній цивілістичній доктрині запропоновано концепцію диспозитивності в спадковому праві, яка спрямована на вдосконалення правового регулювання спадкових відносин з метою розширення правової свободи в сфері спадкування.

Наукову новизну одержаних результатів конкретизовано в найважливіших теоретичних положеннях, що виносяться на захист:

у перше:

– встановлено, що ознаки, властивості та закономірності правової свободи виражаються у формі трьох базових моделей диспозитивності в спадковому праві, які в концентрованому вигляді демонструють найбільш значущі елементи правової свободи: а) свобода заповіту; б) договірна форма регулювання спадкових відносин; в) свобода волевиявлення спадкоємця щодо прийняття спадщини та відмови від її прийняття. Це дозволило дослідити диспозитивність у певній системності та виявити основні напрями розширення правової свободи в спадковому праві;

– обґрунтовано висновок про внутрішній (визначення суб'єктами спадкового права моделі своєї поведінки, змісту та об'єкта спадкового правовідношення) та зовнішній (реалізація суб'єктами спадкового права обраної моделі поведінки шляхом вчинення певних активних дій) прояви диспозитивності в спадковому праві, що виражають відповідно статику та динаміку правової свободи;

– виокремлено загальні та спеціальні межі диспозитивності в спадковому праві. Для з'ясування загальних меж диспозитивності запропоновано застосувати законодавче положення про межі здійснення цивільних прав. Спеціальні межі диспозитивності іманентно зумовлені підгалузеву специфікою спадкового права, впливають зі змісту кн. 6 ЦК України та охоплюють такі чинники: а) реалізація правової свободи в межах тривалості спадкових правовідносин; б) реалізація правової свободи в певних суб'єктних межах з обов'язковою участю спадкоємця як універсального правонаступника спадкодавця; в) функціональне призначення спадкового права, що полягає у забезпеченні посмертного переходу прав та обов'язків від однієї особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців);

– запропоновано розуміння свободи заповіту як базової моделі диспозитивності в спадковому праві через її зовнішнє та внутрішнє вираження, що вносить чіткість у межі реалізації свободи заповіту. Зовнішнє вираження свободи заповіту охоплює правову можливість особи скласти заповіт, обрати його вид, скасувати вже складений заповіт. Внутрішнє вираження свободи заповіту визначає зміст складеного заповіту як одностороннього правочину, тобто сукупність розпоряджень, що містяться в ньому;

– аргументовано положення про існування двох стадій здійснення свободи заповіту, що в повному обсязі враховують реалізацію правової свободи заповідача та демонструють динаміку диспозитивності через її послідовне втілення. Перша стадія охоплює сам процес складення заповіту та визначення його змісту безпосередньо заповідачем. Друга стадія пов'язана з реалізацією заповідальних розпоряджень після відкриття спадщини, в межах процедур виконання заповіту та тлумачення його змісту;

– обґрунтовано запровадження окремого виду заповідального розпорядження – пробачення спадкоємця, під яким пропонується розуміти поновлення недостойного спадкоємця у праві на спадкування за певних, нормативно закріплених умов. Правовим наслідком цього заповідального розпорядження є закликання до спадкування недостойного спадкоємця як за заповітом, так і за законом;

– виокремлено такі елементи змісту диспозитивності при встановленні заповідального відказу (легату): а) право заповідача зробити заповідальний відказ; б) відкритий перелік тих майнових прав або речей, що можуть охоплюватися предметом легату; в) правова можливість включити до предмета заповідального відказу таких речей та майнових прав, що не є об'єктом спадкового правонаступництва; г) правова свобода щодо строків виконання заповідального відказу, які можуть виходити за межі тривалості

спадкових правовідносин (зокрема, надання відказоодержувачу права довічного користування успадкованим житловим будинком);

– обґрунтовано позицію про необхідність розширення застосування договірної форми регулювання відносин спадкування як базової моделі диспозитивності в спадковому праві шляхом запровадження до цивільного законодавства України двох договірних конструкцій: договору дарування в рахунок спадкової частки та договору про відмову від обов'язкової частки у спадщині, що зумовлено необхідністю збереження цілісності спадкового майна та недопущення його дроблення;

– сформульовано висновок про існування меж суб'єктного складу договору про зміну черговості одержання права на спадкування у разі закликання до спадкування малолітніх, неповнолітніх, недієздатних або обмежених у цивільній дієздатності спадкоємців, які можуть укласти такий договір з дозволу органу опіки та піклування лише як спадкоємці наступної черги, у зв'язку з чим вони набуватимуть право на спадкування;

– обґрунтовано висновок, що одним з елементів свободи волевиявлення спадкоємця щодо прийняття спадщини та відмови від її прийняття як базової моделі диспозитивності в спадковому праві є відкликання спадкоємцем заяви про прийняття спадщини протягом строку, встановленого для її прийняття, що кваліфіковано як спосіб відмови від прийняття спадщини, зважаючи на правову спрямованість відповідної дії спадкоємця та її правові наслідки;

– встановлено, що темпоральні межі здійснення права на прийняття спадщини властиві виключно формальному способу прийняття спадщини шляхом подання відповідної заяви. У разі ж прийняття спадщини шляхом постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, а також малолітніми, неповнолітніми, недієздатними особами та особами, цивільна дієздатність яких обмежена, правове значення має не строк, а термін (час відкриття спадщини);

удосконалено:

– положення (сформульоване, зокрема, Б. С. Антімоновим, К. О. Граве, Ю. О. Заікою) про те, що призначення спадкоємців є основним елементом змісту заповіту, інші ж заповідальні розпорядження (заповідальний відказ, заповідальне покладення, призначення виконавця заповіту, умова заповіту тощо) мають додатковий характер і не можуть існувати без призначення спадкоємців. Це дозволило удосконалити розуміння свободи заповіту шляхом виявлення системи елементів змісту заповіту як одностороннього правочину;

– позицію про необхідність надання права на спадкування за заповітом дітям спадкодавця, зачатим після його смерті внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій з генетичного матеріалу спадкодавця (постмортальним дітям). На відміну від наукових попередників

(Д. А. Гудима, І. І. Главач-Хомина, В. В. Валах) запропоновано правові умови для визнання постмортальних дітей спадкоємцями: а) проведення штучного запліднення протягом шести місяців з часу відкриття спадщини; б) виражене у заповіті відповідне волевиявлення спадкодавця; в) поширення спадково-правового статусу на осіб, запліднених після відкриття спадщини виключно з генетичного матеріалу спадкодавця із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій;

– підхід до розуміння заповідального відказу як правовідношення, в межах якого виникає суб'єктивне право із заповідального відказу та зобов'язальне право вимоги виконання заповідального відказу як нетотожних правових категорій, що не поглинаються у відповідному правовідношенні через різні моменти виникнення та неоднаковий порядок здійснення;

– загальноприйняту у правовій доктрині позицію щодо класифікації цивільно-правових договорів за типами залежно від юридичної спрямованості на певний результат шляхом запровадження окремої групи договорів у сфері спадкового права, правова мета яких полягає у забезпеченні посмертного переходу прав та обов'язків від однієї особи до інших осіб. Запропонована система договорів у сфері спадкового права, з'ясування їх предмета (спадщини, її частини або права на спадкування) та виявлені особливості таких договорів сприятимуть удосконаленню механізму правового регулювання спадкових відносин;

– положення про сутність спадкового договору (сформульоване, зокрема, І. В. Жилінковою, Ю. О. Заїкою) як такого, що не породжує спадкових правовідносин, а сконструйований за принципами договору довічного утримання (догляду), у зв'язку з чим норми, що його регулюють, складають інститут зобов'язального, а не спадкового права. Це зумовлює необхідність структурного розміщення спадкового договору у кн. 5 ЦК України та унеможлиблює віднесення цього правочину до виокремленої групи договорів у сфері спадкового права;

– позицію про можливість зміни розміру частки у спадщині шляхом укладення відповідного договору лише при спадкуванні за законом (Л. В. Козловська, Л. К. Буркацький) через необхідність дотримання принципу свободи заповіту, що дозволило окреслити умови застосування механізму зміни розміру частки у спадщині: спадкування відбувається за законом; до спадкування закликаються кілька спадкоємців; спадкоємці дійшли згоди про зміну розміру часток у спадщині; спадкоємці прийняли спадщину в спосіб, визначений законом;

– підхід до розуміння строку для прийняття спадщини як спеціального строку, що діє у сфері спадкового права, характеризується особливим

порядком обчислення, правова природа якого відмінна від строку позовної давності, присічного та давнісного строку;

– положення про обмеження свободи заповіту (В. І. Серебровський, П. С. Нікітюк, З. В. Ромовська, С. М. Сібільова) шляхом виявлення чинників, що визначають межі зовнішнього та внутрішнього вираження свободи заповіту. Зокрема, зовнішнє вираження свободи заповіту обмежується закритим переліком видів заповіту, що означає правову можливість особи обрати такий заповіт, що прямо визначений у гл. 85 ЦК України. Внутрішнє вираження свободи заповіту обмежується правилом про обов'язкову частку у спадщині та закритим переліком заповідальних розпоряджень;

дістало подальшого розвитку:

– розуміння зобов'язального характеру правовідношення, що виникає в силу встановлення заповідального відказу (Б. С. Антімонов, К. О. Граве, Є. О. Рябоконт, О. Ю. Цибульська). На відміну від наукових попередників сформульовано позицію, що правове положення відказоодержувача наближене до становища третьої особи в зобов'язанні, зважаючи на встановлення легата волею не відказоодержувача, а заповідача;

– положення про подвійну правову природу підпризначення спадкоємця, що виступає одночасно видом заповідального розпорядження про призначення спадкоємця та умовою закликання до спадкування такої особи. Таким чином, заповіт, що містить підпризначення спадкоємця, є різновидом заповіту з умовою;

– позиція, що ненастання умови заповіту на час відкриття спадщини відстороняє від спадкування за заповітом особу, стосовно якої така умова була встановлена заповідачем, але не перешкоджає її спадкуванню за законом. З метою реалізації свободи заповіту цивільне законодавство у цій частині потребує вдосконалення шляхом закріплення застереження про те, що відсутність умови, визначеної в заповіті, позбавляє спадкоємця, стосовно якого така умова встановлена, спадкування як за заповітом, так і за законом;

– розуміння заповіту подружжя як спільного (одностороннього правочину, де одна сторона представлена двома особами), а не взаємного правочину (договору), в якому подружжя не може призначити один одного своїм спадкоємцем, що характеризується особливим суб'єктним складом та змістом заповідальних розпоряджень;

– позиція, що результат витлумаченого спадкоємцями заповіту за своєю правовою природою не є договором, а виступає невід'ємною частиною заповіту як одностороннього правочину, оскільки конкретизує останню волю заповідача, яка вміщена в заповіті, і не може самотійно породжувати правові наслідки у вигляді виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків;

– теза про самостійний характер договору на управління спадщиною, зважаючи на його особливий предмет (спадщина або її частина), спеціальний суб'єктний склад (установником управління виступає не власник майна, а інша особа – спадкоємець, нотаріус, виконавець заповіту, при цьому управителем є лише суб'єкт підприємницької діяльності) та широке коло повноважень управителя спадщиною, який фактично «заміщає» власника майна протягом строку дії цього договору.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення дисертаційного дослідження, сформульовані висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – при подальших наукових дослідженнях проблем закріплення та реалізації правової свободи в спадковому праві;

– *правотворчості* – як теоретичний матеріал при опрацюванні та прийнятті законів й інших нормативних актів для удосконалення положень чинного спадкового законодавства;

– *правозастосовній діяльності* – для удосконалення нотаріальної та судової практики в напрямі забезпечення єдності застосування норм спадкового законодавства;

– *у навчальному процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право України», «Спадкове право» та підготовці відповідних навчальних посібників, підручників тощо.

Результати дослідження впроваджуються: Національною школою суддів України під час забезпечення спеціальної підготовки кандидатів на посаду суддів, підготовки суддів, їх періодичного навчання, а також науково-методичного забезпечення підготовки викладачів (тренерів); радою адвокатів Харківської області при проведенні заходів щодо підвищення кваліфікації адвокатів; Нотаріальною палатою України під час проведення заходів з підвищення професійного рівня нотаріусів, а також у процесі підготовки методичних рекомендацій, пов'язаних із застосуванням спадкового законодавства у нотаріальній практиці.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднено на: науково-практичних конференціях «Проблеми цивільного права та процесу», присвячених пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 22 травня 2010 р., 7 червня 2014 р., 30 травня 2015 р., 27 травня 2016 р., 19–20 травня 2017 р.); міжнародних науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства», присвячених пам'яті В. П. Маслова (м. Харків, 19 лютого 2016 р., 17 лютого 2017 р., 22 лютого 2019 р.); науково-практичних конференціях, присвячених пам'яті Ч. Н. Азімова (м. Харків, 20 грудня 2013 р., 21 грудня 2017 р., 19 грудня 2018 р.); науково-практичній

конференції «Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики» (м. Одеса, 23 квітня 2010 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Оптимізація цивільного та цивільно-процесуального законодавства України» (м. Київ, 22 вересня 2011 р.); міжнародних науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми юридичної науки» (м. Хмельницький, 8–9 листопада 2013 р., 23–24 жовтня 2015 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов» (м. Кишинів, 7–8 листопада 2014 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського» (м. Одеса, 20–21 травня 2016 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті (Матвеевські цивілістичні читання)» (м. Київ, 8 листопада 2016 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна цивілістична наука в умовах гібридної війни» (м. Київ, 16 листопада 2017 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Новітні тенденції зобов'язального права (Матвеевські цивілістичні читання)» (м. Київ, 26 жовтня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Законодательство и правоприменение в контексте приоритетов социально-экономического развития» (м. Мінськ, 12–13 вересня 2019 р.) та інших.

Основні положення дисертації були обговорені на розширеному засіданні відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України (м. Київ, 20.11.2019 р.).

Публікації. Основні результати наукового дослідження висвітлено у 63 публікаціях, з яких 1 одноосібна монографія, 3 одноосібні посібники, 33 статті у фахових виданнях, у тому числі 5 – в іноземних виданнях, тези виступів на 23 науково-практичних конференціях, круглих столах.

Структура роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, шести розділів (19 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації становить 516 сторінок. Із них основного тексту 442 сторінки; список використаних джерел налічує 605 найменувань і займає 54 сторінки, додатки розміщено на 17 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, його науково-теоретичну базу, зв'язок роботи з науковими планами та програмами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, сформульовано положення, які містять наукову новизну,

окреслено практичне значення одержаних результатів, апробацію результатів дисертації, а також відомості про публікації автора за темою дисертації та про структуру роботи.

Розділ 1 «Методологічні та загальнотеоретичні аспекти дослідження диспозитивності в спадковому праві» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Методологія дослідження диспозитивності в спадковому праві»* визначено основні методологічні напрями дисертації. Зокрема, обґрунтовано положення, що спадкове право є підгалуззю цивільного права, зважаючи на його принципи, яскраво виражену специфіку спадкових правовідносин та інші особливості, властиві лише спадковому праву як самостійному елементу системи цивільного права. Норми, що регулюють спадкові правовідносини, складають самостійний, автономний, порівняно відокремлений нормативний комплекс. Головною методологічною проблемою дослідження визнається співвідношення свободи особи стосовно розпорядження своїм майном на випадок смерті та приписів закону про спадкування. Аналіз доктринальних положень з проблем спадкового права та позитивного права свідчить про пріоритет волі над приписами закону у сфері спадкового права, що виявляється у пріоритеті спадкування за заповітом над спадкуванням за законом, а також у широкому застосуванні договірної форми регулювання спадкових правовідносин.

Підрозділ 1.2 *«Диспозитивність як визначальна категорія цивільного права»* присвячений з'ясуванню змісту диспозитивності, ключовим поняттям для якої є поняття правової свободи. Зміст такої свободи виражається в єдності її складових. По-перше, диспозитивність створює суб'єктам можливість вибору варіанта поведінки. Наявність двох і більше альтернативних варіантів поведінки – обов'язкова умова здійснення диспозитивних засад у системі правового регулювання. По-друге, учасники правовідносин мають можливість на свій розсуд визначати зміст правовідносин, тобто свої права та обов'язки. По-третє, ініціативність суб'єктів права, змістом якої є реалізація нормативно закріпленої свободи. Виокремлено внутрішній і зовнішній прояви диспозитивності в цивільному праві, що характеризують відповідно статику та динаміку правової свободи. У першому випадку йдеться про визначення моделі поведінки, змісту та об'єкта відповідного правовідношення. У межах зовнішнього прояву диспозитивності реалізується обрана модель поведінки шляхом вчинення певних активних дій, що індивідуалізують встановлену законом можливість стосовно конкретної особи.

Розділ 2 «Загальна характеристика диспозитивності в спадковому праві» містить два підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Базові моделі диспозитивності в спадковому праві» наголошено, що зміст і форми реалізації диспозитивності в досліджуваній сфері детермінуються підгалузевою специфікою спадкового права та характеризуються альтернативністю вибору суб'єктами спадкового права такого варіанту поведінки, що прямо передбачений законом, зокрема в кн. 6 ЦК України. Виокремлено базові моделі диспозитивності в спадковому праві, що є формами вираження правової свободи: свобода заповіту; договірна форма регулювання спадкових відносин; свобода волевиявлення спадкоємця щодо прийняття спадщини та відмови від її прийняття. Виявлено закріплення в цивільно-правовому інституті загальних положень про спадкування окремого виду заповідального розпорядження – пробачення недостойного спадкоємця та визначено умови його застосування заповідачем.

Підрозділ 2.2 «Межі реалізації диспозитивності в спадковому праві» присвячений з'ясуванню меж правової свободи у сфері спадкування. Межі диспозитивності в спадковому праві встановлюють широкий спектр можливостей суб'єктів реалізовувати надану правову свободу у сфері спадкового права, але з додержанням вимог, окреслених приписами кн. 6 ЦК України. Беручи за основу тезу, що ідея свободи реалізується в юридичній категорії суб'єктивного права, орієнтиром для вирішення питання про межі реалізації диспозитивності в спадковому праві може стати ст. 13 ЦК України, де визначаються загальні межі здійснення цивільних прав. Спеціальні межі диспозитивності в спадковому праві випливають зі змісту кн. 6 ЦК України та зумовлені специфікою підгалузі. До спеціальних меж диспозитивності належать: 1) реалізація правової свободи у межах тривалості спадкових правовідносин; 2) реалізація правової свободи у певних суб'єктних межах з обов'язковою участю спадкоємця як правонаступника померлої особи; 3) функціональне призначення спадкового права, що полягає у забезпеченні посмертного переходу прав та обов'язків від однієї особи до інших осіб. Обґрунтовано висновок, що перехід відумерлого майна у власність територіальної громади не є спадковим правонаступництвом.

Розділ 3 «Свобода заповіту як базова модель диспозитивності в спадковому праві» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Сутність свободи заповіту в спадковому праві» наголошено, що свобода заповіту як методологічна основа всього спадкового права, виходить за межі наданого особі права призначати спадкоємців та розділяти між ними спадщину, оскільки вся динаміка спадкового правовідношення визначається волевиявленням особи, вчиненим за життя у передбаченому законом порядку. Це, у свою чергу, зводить заповіт до рангу регулятора спадкових правовідносин, який, по суті, замінює закон. За своїм концептуальним значенням свобода заповіту наближена до свободи договору

як загальної засади цивільного законодавства. Дисертантом запропоновано для найбільш повного розуміння сутності свободи заповіту виділити її зовнішнє та внутрішнє вираження. Зовнішнє вираження свободи заповіту охоплює правову можливість фізичної особи з повною цивільною дієздатністю вільно і в будь-який час скласти заповіт, обрати його вид, скасувати вже складений заповіт. Внутрішнє вираження свободи заповідальних розпоряджень характеризує зміст складеного заповіту як одностороннього правочину.

У роботі доведено, що не мають юридичної сили жодні зобов'язання спадкодавця не змінювати чи не скасовувати раніше складений заповіт. Відстоюється позиція, що свобода заповіту повною мірою втілюється в межах двох стадій. Перша стадія реалізується до відкриття спадщини самим заповідачем шляхом складення заповіту та визначення його змісту, в той час як друга стадія свободи заповіту охоплюється реалізацією розпоряджень після відкриття спадщини, в межах процедур виконання заповіту та тлумачення заповіту.

У підрозділі 3.2 *«Умова заповіту як елемент волевиявлення заповідача»* обґрунтовано, що умова заповіту є заповідальним розпорядженням, яке має несамостійний, допоміжний характер. Наголошено, що умова визначає додаткову підставу набуття спадкоємцем права на спадкування і доповнює заповідальне розпорядження про призначення спадкоємця. Умова заповіту є обставиною реальної дійсності, яка породжує певні правові наслідки стосовно виникнення спадкування за заповітом. Це дає підстави кваліфікувати умову заповіту як юридичний факт, який тягне правові наслідки лише у сукупності з іншими елементами юридичного складу. Залежно від волі заповідача умова як юридичний факт може бути як дією, так і подією. Водночас умову заповіту немає підстав розглядати як обтяження. Обґрунтовано позицію, що підпризначення спадкоємця є різновидом заповіту з умовою.

Визначено, що ненастання умови на час відкриття спадщини відсторонює від спадкування за заповітом особу, стосовно якої така умова встановлювалася заповідачем, проте не перешкоджає її спадкуванню за законом, що свідчить про необхідність вдосконалення чинного законодавства. З метою розширення свободи заповідальних розпоряджень та врахування інтересів спадкоємців за заповітом запропоновано нормативно закріпити положення про те, що умова, визначена в заповіті, має настати протягом строку, встановленого для прийняття спадщини. Автором відстоюється також позиція щодо надання заповідачеві права встановлювати умову заповіту стосовно не лише спадкоємця, а й відказоодержувача.

У підрозділі 3.3 *«Заповідальний відказ та заповідальне покладення як елементи внутрішнього вираження свободи заповіту»* визначено сутнісні

ознаки заповідального відказу (легату): 1) предметом легату виступає не лише право, але й річ; 2) предметом заповідального відказу може бути майнове право або річ, які не входять до складу спадщини; 3) у ЦК України визначено відкритий перелік тих майнових прав або речей, що можуть становити предмет легату. У роботі розкривається сутність заповідального відказу через обмеження майнових прав спадкоємців. При цьому легат обмежує не конкретного спадкоємця, а його спадкову частку.

Дисертант розрізняє суб'єктивне право із заповідального відказу та зобов'язальне право вимоги виконання заповідального відказу, які не є тотожними й не поглинаються у відповідному правовідношенні. Перше виникає у відказоодержувача з часу відкриття спадщини, тоді як друге є елементом змісту зобов'язального правовідношення, у зв'язку з чим виникає з моменту прийняття спадщини спадкоємцем, чия частка обтяжена легатом.

Визначено зміст диспозитивності в частині встановлення заповідального відказу, який охоплює такі елементи: 1) право заповідача зробити заповідальний відказ; 2) відкритий перелік тих майнових прав або речей, що можуть становити предмет легату; 3) розширення меж предмета заповідального відказу, що виражається у переданні у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить, а також не входить до складу спадщини; 4) правова свобода щодо строків виконання заповідального відказу, які можуть виходити за межі спадкових правовідносин.

Обґрунтовано висновок про незобов'язальний характер заповідального покладення, предметом якого можуть бути дії як майнового, так і немайнового характеру, спрямовані саме на досягнення суспільно корисної мети. Крім того, заповідальне покладення характеризується невизначеністю суб'єктного складу, що характеризує відповідне правовідношення як абсолютне. Наголошено, що розпорядження спадкодавця стосовно утримання та догляду належних йому домашніх тварин не переслідує суспільно корисної мети, а тому заповідальним покладенням за своєю сутністю не є. Майновий характер такого розпорядження (годування, ветеринарне обслуговування тварин) не дозволяє кваліфікувати його як немайновий обов'язок у контексті ч. 1 ст. 1240 ЦК України. Запропоновано внести зміни до ЦК України, якими прямо передбачити право заповідача покласти на спадкоємця обов'язок щодо догляду та утримання домашніх тварин.

У підрозділі 3.4 «Заповіт подружжя як прояв диспозитивності в спадковому праві» доведено, що диспозитивність у спадковому праві виявляється у можливості скласти спільний заповіт, визначальними ознаками якого є суб'єктний склад та зміст заповідальних розпоряджень. Вчинити такий правочин може лише подружжя, тобто чоловік та жінка, шлюб яких зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Отже,

розірвання шлюбу або визнання його недійсним призводить до втрати чинності заповіту подружжя. Заповіт подружжя може бути складений виключно щодо майна, належного дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності. За своєю правовою природою спільний заповіт є різновидом односторонніх правочинів, де результат волевиявлення представлений двома особами (подружжям), які діють як одна сторона, оскільки їх воля спрямована на досягнення спільних наслідків – призначення спадкоємцем певної особи.

З'ясовано, що заповіт, складений подружжям, є спільним, а не є взаємним. За таким заповітом один з подружжя не може призначити другого з подружжя своїм спадкоємцем, оскільки це означатиме «розщеплення» волі подружжя та фактично трансформацію одностороннього правочину в договір про призначення спадкоємця. Смерть одного з подружжя не породжує спадкових правовідносин, а є підставою для зміни правового режиму майна, стосовно якого складено спільний заповіт: спільна сумісна власність подружжя перетворюється на приватну власність другого з подружжя, хто пережив померлого. Змінюючи свій правовий режим, таке майно не набуває статусу спадкового, отже непрацездатні спадкоємці за законом першої черги набувають права на обов'язкову частку у спадщині лише після смерті другого з подружжя. Другий з подружжя, який пережив першого, для отримання частки у праві спільної сумісної власності не повинен приймати спадщину в спосіб і строки, визначені законодавством: такий перехід відбувається «автоматично» в силу закону.

Відмова від спільного заповіту одним з подружжя має наслідком скасування такого правочину в цілому.

У підрозділі 3.5 «Тлумачення заповіту як стадія реалізації свободи заповіту» визначено, що тлумачення заповіту – це інтелектуально-розумовий процес, спрямований на з'ясування змісту заповіту як одностороннього правочину, з тексту якого неможливо встановити справжню волю заповідача. Законом встановлено ієрархічну двоступеневу систему тлумачення заповіту, де пріоритет надається буквальному тлумаченню. Причому правове значення має не те, що вірогідно хотів сказати заповідач, а те, що він фактично вказав у заповіті.

Оскільки спеціальною нормою (ч. 1 ст. 1256 ЦК України) не врегульовано механізм тлумачення заповіту спадкоємцями, таке тлумачення має здійснюватися відповідно до змісту ст. 213 ЦК України, що є загальною нормою стосовно тлумачення всіх видів правочинів. Утім, враховуючи специфіку спадкових правовідносин та односторонній характер заповіту, при його тлумаченні як спадкоємцями, так і судом не беруться до уваги зміст попередніх переговорів, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін,

текст типового договору. Крім того, тлумачення заповіту здійснюється після відкриття спадщини, а тому заповідач об'єктивно не може брати участі в цьому процесі. Відстоюється позиція про неможливість тлумачення заповіту одним спадкоємцем особисто. У роботі наголошено, що за своєю юридичною природою результат витлумаченого спадкоємцями заповіту не є договором, а виступає невід'ємною частиною заповіту.

Суд вирішує спір про тлумачення заповіту за наявності таких умов: 1) зміст заповіту містить суперечності, неточності, що ускладнюють розуміння останньої волі заповідача; 2) зміст заповіту унеможлиблює оформлення спадщини в нотаріальному порядку; 3) наявність спору між спадкоємцями щодо тлумачення заповіту – спадкоємці мають різне уявлення про волевиявлення заповідача.

Об'єктом судового тлумачення є виключно сам заповіт, складений зі слів та сполучень слів, які утворюють його текст. Інші документи (переписка, щоденники померлого, варіанти проекту заповіту, що збереглися на час розгляду справи в суді), а також показання свідків не можуть виступати додатковою інформацією для висновків суду щодо змісту заповіту. Сторонами спору про тлумачення заповіту виступають спадкоємці, визначені заповідачем. У разі необхідності здійснення судового тлумачення заповіту, в якому призначено лише одного спадкоємця, позов має пред'являтися до спадкоємців за законом, адже при неможливості виконання заповіту саме вони отримують право на спадкування. За відсутності спадкоємців за законом або усунення їх від права на спадкування відповідачем у вказаній справі виступатиме територіальна громада в особі відповідного органу місцевого самоврядування.

Розділ 4 «Договірна форма регулювання спадкових відносин як базова модель диспозитивності в спадковому праві» складається із чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 *«Загальна характеристика договору у сфері спадкового права»* обґрунтовано висновок про виділення самостійної групи договорів у сфері спадкового права, предметом яких виступає спадщина, її частина або право на спадщину, а правова мета полягає у забезпеченні посмертного переходу прав та обов'язків від однієї особи (спадкодавця) до її наступників (спадкоємців). Дисертантом відстоюється позиція, що договори у спадковому праві мають значно менше, допоміжне значення, порівняно з роллю класичного договору в цивільному праві, оскільки не можуть стати достатньою підставою для виникнення, зміни або припинення спадкових правовідносин, а є лише елементом юридичного складу, центральне місце в якому посідає факт відкриття спадщини.

Зазначено, що договори у спадковому праві мають особисто-довірчий та строковий характер, а укласти їх може обмежене коло осіб. Сформульовано положення про закритий перелік договорів у спадковому праві, обмежений змістом кн. 6 ЦК України. При цьому спадковий договір не належить до групи договорів у спадковому праві, оскільки не породжує спадкових правовідносин, не є видом спадкування поряд із спадкуванням за заповітом та за законом. Визначено, що спадковий договір сконструйований за принципами договору довічного утримання (догляду), а норми, що його регулюють, становлять інститут зобов'язального, а не спадкового права.

Дисертантом запропоновано розширити застосування договірної форми регулювання спадкових відносин шляхом запровадження до спадкового права України двох договірних конструкцій: договору дарування в рахунок спадкової частки та договору про відмову від обов'язкової частки у спадщині, що зумовлено складом спадщини.

Дослідницький матеріал *підрозділу 4.2 «Договір про зміну черговості одержання права на спадкування»* дозволив дисертантові сформулювати висновок, що закликання до спадкування на підставі укладеного між спадкоємцями договору не є окремим видом спадкування, здійснюється в межах відносин спадкування за законом, а тому є особливим порядком закликання до спадкування за відсутності заповіту. Такий договір укладається між спадкоємцями тієї черги, що закликається до спадкування, з однієї сторони, та спадкоємцем наступних черг – з іншої. Зазначено, що малолітній, неповнолітній, недієздатний або обмежений в цивільній дієздатності спадкоємець може укласти договір про зміну черговості одержання права на спадкування лише як спадкоємець наступних черг, у зв'язку з чим він набуватиме право на спадкування. У разі спадкування цими особами у попередній черзі спадкоємців за законом, що за загальним правилом черговості закликається до спадкування, укладенням договору погіршиться їх майнове становище через зменшення розміру спадкових часток, а значить, є неприпустимим.

Договір про зміну черговості одержання права на спадкування є безоплатним, консенсуальним, а його зміст може містити елементи інших договорів, зокрема договору про зміну розміру частки у спадщині. Істотною умовою цього договору є умова про предмет, яким виступає право на спадкування.

Такий договір може бути укладений лише після відкриття спадщини та до моменту видачі свідоцтв про право на спадщину спадкоємцям. Причому його укладення не позбавляє спадкоємця необхідності прийняти спадщину у встановлений законом спосіб. За наявності зачатої, проте не народженої дитини за аналогією застосовується ч. 2 ст. 1298 ЦК України, а тому до

моменту народження дитини живою спадкоємці не можуть укласти договір про зміну черговості одержання права на спадкування.

У підрозділі 4.3 «Договір про зміну розміру частки у спадщині» відстоюється позиція, що правовою метою договору про зміну розміру частки у спадщині є зміна ідеальних часток у спадковому майні таким чином, щоб на кожного зі спадкоємців, які укладають договір, припадав інший розмір частки, ніж це вказано у законі. Визначено умови застосування механізму зміни розміру частки у спадщині: 1) спадкування відбувається за законом; 2) до спадкування закликаються кілька (тобто два і більше) спадкоємців; 3) спадкоємці дійшли згоди про зміну розміру часток у спадщині; 4) спадкоємці прийняли спадщину у спосіб, визначений законом. Дисертантом уточнено, що з урахуванням принципу свободи заповіту спадкоємці не можуть змінити розміру частки, встановленого заповітом. При цьому суд не наділений повноваженням вирішувати питання про зміну розміру спадкових часток.

Змінити розмір своєї частки шляхом укладення відповідного договору може лише такий спадкоємець, який прийняв спадщину до моменту оформлення прав на неї. За наявності насцитуруса спадкоємці можуть укласти договір про зміну розміру частки у спадщині лише після народження дитини, що пояснюється застосуванням загального правила, вміщеного у ст. 1298 ЦК України. Договір про зміну розміру частки у спадщині є двостороннім або багатостороннім правочином, а також консенсуальним, безоплатним договором. Оформлення спадщини та видача нотаріусом свідоцтва про право на спадщину здійснюються з урахуванням розміру спадкових часток, визначеного в укладеному між спадкоємцями договорі, а не в законі.

У підрозділі 4.4 «Договір на управління спадщиною» виявлено особливості договору на управління спадщиною, що свідчать про його самостійний характер. По-перше, це суб'єктний склад договору, причому в даному випадку йдеться як про установника управління, так і про управителя. Договір на управління спадщиною укладається на користь третьої особи – спадкоємця. По-друге, предметом договору виступає спадщина як особливий об'єкт цивільних прав, що має яскраво виражену специфіку, зумовлену спадковими правовідносинами. По-третє, управління саме спадщиною включає надзвичайно широке коло дій управителя, який фактично буде «заміщати» померлого власника майна, заступати його місце, вчиняючи будь-які необхідні дії, спрямовані на утримання, збереження, догляд, забезпечення дохідності об'єктів спадкового правонаступництва. У зв'язку з цим дії з управління спадщиною мають вчинятися виключно суб'єктом підприємницької діяльності, що є спеціалістом у сфері управління активами.

Дисертант пропонує вирішувати проблему вибору управителя шляхом його обрання безпосередньо спадкодавцем, який за життя може скласти заповіт із розпорядженням про кандидатуру управителя, що має бути враховано установником управління. Управитель спадщиною в певних випадках може розпорядитися майном або його частиною, зокрема, продати цінні папери, якщо склалася сприятлива ситуація на фондовому ринку, здійснити розрахунок грошовими коштами, що входять до складу спадщини.

Обсяг повноважень управителя визнається в роботі одним із критеріїв відмежування договору на управління спадщиною від договору охорони спадкового майна. В управителя повноваження значно ширші, ніж у зберігача, оскільки він наділений правом вчиняти будь-які необхідні дії, спрямовані на утримання, догляд спадкового майна. Крім того, в управлінні виявляється не лише забезпечення збереження майна, що є характерним для охорони, а і його утримання та догляд. Вдосконалення нормативного регулювання відносин з управління спадщиною пропонується здійснювати в частині строку дії відповідного договору, який недоцільно обмежувати моментом з'явлення спадкоємців або прийняття ними спадщини. Управління спадщиною має тривати щонайменше до оформлення спадкоємцями прав на неї. Аналіз зарубіжних правопорядків свідчить про недоцільність запровадження в українському законодавстві інституту заповідального трасту.

Розділ 5 «Свобода волевиявлення спадкоємця щодо прийняття спадщини та відмови від її прийняття» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 5.1 «Прийняття спадщини» сформульовано висновок, що право на прийняття спадщини є самостійним суб'єктивним правом особи, що має два параметри – спосіб та строк. Спосіб прийняття спадщини визначає алгоритм дій, що кваліфікується законом як вираження волі спадкоємця на прийняття спадщини. У роботі виділено та проаналізовано два способи прийняття спадщини – фактичний і формальний. Перший заснований на правовій презумпції прийняття спадщини, зміст якої становить припущення про те, що певні спадкоємці вважаються такими, що прийняли спадщину без спеціального волевиявлення про це. Формальний спосіб прийняття спадщини реалізується шляхом подання нотаріусу або уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяви про прийняття спадщини.

Дисертантом відстоюється позиція, що при фактичному прийнятті спадщини правове значення має не строк, а термін (час смерті спадкодавця), оскільки особа вважається такою, що прийняла спадщину в силу факту постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини або інших обставин (вік, стан здоров'я). Таким чином, темпоральні межі

здійснення права на прийняття спадщини властиві виключно формальному способу прийняття спадщини.

За своєю правовою природою строк для прийняття спадщини є спеціальним строком, що діє у сфері спадкового права, відмінним від строку позовної давності, давнісного або присічного. Нормативно визначено два строки для прийняття спадщини – загальний (шість місяців з часу відкриття спадщини) і спеціальний (три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття). Цей строк обчислюється за спеціальними правилами ст. 1270 ЦК України, що унеможлиблює застосування до відповідних правовідносин загальної норми ст. 253 ЦК України про початок перебігу строку.

Дослідницький матеріал *підрозділу 5.2 «Відмова від прийняття спадщини»* дозволив зробити висновок про існування способів та видів відмови від прийняття спадщини, що не є тотожними поняттями. Спосіб відмови від прийняття спадщини втілюється в ті дії, що явно виражають небажання особи бути правонаступником спадкодавця, а отже, є зовнішнім вираженням відповідного правочину. Вид відмови від прийняття спадщини визначає правову спрямованість таких дій, тобто характеризує внутрішню сторону відмови.

Автор роботи доходить висновку про закріплення в чинному законодавстві двох способів відмови від прийняття спадщини: 1) подання заяви про відмову від прийняття спадщини; 2) відкликання заяви про прийняття спадщини.

Під неприйняттям спадщини пропонується розуміти невчинення спадкоємцем дій, які кваліфікуються законом як прийняття спадщини. Заперечується віднесення неприйняття спадщини до способів відмови від прийняття спадщини у зв'язку із суттєвими відмінностями як за вольовою спрямованістю, так і за правовими наслідками. Аргументовано позицію, що у ч. 1 ст. 1272 ЦК України міститься правова презумпція відмови від прийняття спадщини. Зазначена норма сформульована некоректно, адже не враховує випадок прийняття спадщини шляхом постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини. У зв'язку з цим існує об'єктивна потреба внесення відповідних змін до ЦК України. Здійснення права на відмову від прийняття спадщини обмежене строком, встановленим у ст. 1270 ЦК України. Спадкоємець може змінити зміст заяви про відмову від прийняття спадщини з тим, щоб доповнити її вказівкою, на чию користь таку відмову здійснено, а в разі, коли заява вже містила вказівку, на користь кого зроблено відмову від частки у спадщині, замінити іншим спадкоємцем. Автор пропонує розширити диспозитивні засади регулювання спадкових

правовідносин шляхом надання спадкоємцеві права відмовитися від прийняття спадщини за плату.

Розділ 6 «Обмеження диспозитивності в спадковому праві» складається із чотирьох підрозділів.

Дослідницький матеріал підрозділу 6.1 *«Сутність імперативності в спадковому праві»* дозволив виявити причини переважно імперативного регулювання спадкових правовідносин: 1) тісний зв'язок спадкового права з відносинами шлюбу, сім'ї, споріднення, що значно зближує спадкове право із сімейним; 2) реалізація принципу соціальної справедливості; 3) дотримання останньої волі спадкодавця; 4) більшість юридично значущих дій у спадковому праві вчиняються за участю нотаріуса або іншої особи, якій законом надано право вчиняти нотаріальні дії; 5) широке застосування державної реєстрації у спадковому праві.

Аргументовано підхід, що обмеження свободи заповіту є різновидом обмеження права власності та стосується правової свободи здійснення посмертних розпоряджень власника майна. І якщо обмеження права власності може охоплювати будь-яке з його правомочностей, то обмеження свободи заповіту поширюється лише на право розпорядження власника.

Розкрито обмеження зовнішнього та внутрішнього прояву свободи заповіту. Обмеження зовнішнього прояву свободи заповіту характеризується вичерпним переліком видів заповіту, у зв'язку з чим особа позбавлена можливості скласти заповіт, прямо не передбачений в законі. Виявлено обмеження внутрішнього прояву свободи заповіту: правило про обов'язкову частку у спадщині, закритий перелік заповідальних розпоряджень, визначений у кн. 6 ЦК України.

У підрозділі 6.2 *«Право на обов'язкову частку у спадщині»* сформульовано висновок, що право на обов'язкову частку у спадщині – особисте майнове право непрацездатних спадкоємців першої черги отримати визначену законом частку у спадщині незалежно від змісту заповіту. Таке право слід віднести до спадкування за законом, незважаючи на структурне розміщення відповідної норми у гл. 85 ЦК України. Закон не тільки визначає перелік осіб, наділених правом на обов'язкову частку у спадщині, а й встановлює її розмір. Тобто простежується чітка аналогія з колом спадкоємців за законом та нормативним розподілом спадщини між ними.

Імперативний характер правила обов'язкової частки у спадщині охоплює дві складові: 1) коло осіб, наділених відповідним правом; 2) розмір обов'язкової частки у спадщині. З метою врахування волі заповідача законодавче врегулювання питання виділення обов'язкової частки у спадщині потребує вдосконалення шляхом доповнення ст. 1241 ЦК України застереженням про те, що обов'язкова частка у спадщині виділяється із

незаповіданого майна. Якщо частки незаповіданого майна недостатньо, то обов'язкова частка виділяється із заповіданого майна.

У підрозділі 6.3 «Зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині» доведено, що зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині є одним зі способів подолання імперативності в спадковому праві та полягає у сукупності таких елементів, як: 1) нормативно визначена можливість зменшити розмір обов'язкової частки у спадщині; 2) відкритий (невичерпний) перелік підстав для зменшення розміру такої частки; 3) відсутність тих меж, до яких може бути зменшений розмір обов'язкової частки у спадщині.

Визначальне значення при вирішенні судом спору про зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині становить майновий стан обов'язкового спадкоємця та розмір його сукупних доходів, включаючи пенсію, соціальні допомоги, доходи від підприємницької діяльності тощо. Зважаючи на відкритий перелік підстав для зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині, заповідачу доцільно наводити в заповіті причини позбавлення права на спадкування обов'язкового спадкоємця. Це в подальшому надасть суду можливість більш обґрунтовано та справедливо визначити розмір обов'язкової частки у спадщині.

Уточнено відмінності між механізмом зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині та усунення від права на спадкування, що полягають у меті встановлення, характері дій та правових наслідках. Крім того, ст. 1241 ЦК України сформульована більш диспозитивно, ніж ст. 1224 ЦК України, з урахуванням правової можливості подолати імператив обов'язкової частки у спадщині шляхом зменшення її розміру.

У підрозділі 6.4 «Черговість одержання права на спадкування за законом» наголошено, що імперативність при спадкуванні за законом виявляється у нерозривному взаємозв'язку таких елементів: визначення кола спадкоємців, порядок закликання їх спадкування та розподіл спадкових часток між спадкоємцями. При цьому певні ознаки диспозитивності можна віднайти у ст. 1265 ЦК України, яка визначає спадкоємців за законом п'ятої черги. З'ясовано, що для визначення спадково-правового статусу усиновлених закон застосовує фікцію споріднення, за допомогою якої усиновлена особа наділяється тими ж правами, що й син (дочка) спадкодавця. Усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого прирівнюються до родичів за походженням, тобто юридично є кровними родичами. Причому, дія фікції споріднення поширюється й на рідних дітей усиновлювача, які стосовно усиновленого стають рідними братами (сестрами), у зв'язку з чим після смерті останніх усиновлений буде закликатися до спадкування як спадкоємець за законом другої черги.

Національне законодавство відносить внуків спадкодавця до спадкоємців за законом п'ятої черги за життя їх батьків. Враховуючи наявність між дідом (бабою) та внуком другого ступеня споріднення, а також зважаючи на принципи справедливості та розумності, запропоновано внести зміни до кола спадкоємців за законом, включивши внуків спадкодавця, батьки яких живі на час відкриття спадщини, до другої черги спадкоємців за законом поряд із рідними братами, сестрами, дідом та бабою.

Висловлюється позиція про доцільність надання права на спадкування за заповітом дітям спадкодавця, зачатим після його смерті внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій з генетичного матеріалу спадкодавця (постмортальним дітям спадкодавця) з урахуванням таких умов: 1) проведення штучного запліднення протягом шести місяців з дня відкриття спадщини; 2) виражене у заповіті відповідне волевиявлення спадкодавця; 3) поширення спадково-правового статусу на осіб, запліднених після відкриття спадщини виключно з генетичного матеріалу спадкодавця із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми щодо закріплення та реалізації правової свободи у сфері спадкового права, що полягає в розробленні науково-обґрунтованої концепції диспозитивності в спадковому праві, яка спрямована на вдосконалення правового регулювання спадкових відносин з метою розширення правової свободи в сфері спадкування.

Вирішення наукових завдань надало можливість сформулювати низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення мети дослідження:

1. Основними теоретико-методологічними засадами дослідження диспозитивності в спадковому праві, є: визнання спадкового права підгалуззю цивільного права; пріоритет волі особи над приписами закону у сфері спадкового права; історико-правовий аспект дослідження; компаративістській підхід; застосування методу моделювання для виявлення базових моделей диспозитивності в спадковому праві та їх дослідження в сукупності та у співвідношенні таких моделей між собою; урахування європейських інтеграційних процесів та необхідність адаптації спадкового законодавства до законодавства країн ЄС.

2. Визначальним для категорії «диспозитивність» є поняття правової свободи, що виступає відправним методологічним положенням всього дослідження. Виявлено внутрішній та зовнішній прояви диспозитивності, в

межах яких визначається модель поведінки, зміст і об'єкт спадкового правовідношення, а також реалізується обрана модель поведінки шляхом вчинення певних активних дій суб'єктами спадкового права.

3. Обґрунтовано, що формами вираження правової свободи у сфері спадкування є базові моделі диспозитивності в спадковому праві, які в концентрованому вигляді демонструють найбільш значущі елементи правової свободи: 1) свобода заповіту; 2) договірна форма регулювання спадкових відносин; 3) свобода волевиявлення спадкоємця щодо прийняття спадщини та відмови від її прийняття. Дотримання балансу інтересів між суб'єктами спадкового права визначається основною межею між диспозитивністю та імперативністю спадкового права.

4. Межі реалізації диспозитивності в спадковому праві формулюються як певні встановлені законом границі правової свободи, дотримання яких є обов'язковим для всіх суб'єктів спадкового права. Встановлено загальні та спеціальні межі диспозитивності в спадковому праві. Загальні межі диспозитивності в спадковому праві виявляються шляхом застосування загальної норми ЦК України про межі здійснення цивільних прав. Спеціальні межі диспозитивності в спадковому праві охоплюються такими чинниками: 1) реалізація правової свободи у межах тривалості спадкових правовідносин; 2) реалізація правової свободи у певних суб'єктних межах з обов'язковою участю спадкоємця як правонаступника померлої особи; 3) функціональне призначення спадкового права, що полягає у забезпеченні посмертного переходу прав та обов'язків від однієї особи до інших осіб.

5. Свобода заповіту як базова модель диспозитивності в спадковому праві виявляється через зовнішнє та внутрішнє вираження. Зовнішнє вираження свободи заповіту визначає правову можливість особи скласти заповіт, обрати його вид та скасувати вже складений заповіт. Внутрішнє вираження свободи заповіту охоплює зміст складеного заповіту як одностороннього правочину, основним елементом якого є призначення спадкоємців. Окремим видом заповідального розпорядження пропонується вважати поновлення недостойного спадкоємця у праві на спадкування за певних, нормативно закріплених умов (пробачення спадкоємця).

Обґрунтовано позицію про необхідність надання права на спадкування за заповітом дітям спадкодавця, зачатим після його смерті внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій (постмортальним дітям) та запропоновано умови для визнання такого права.

Визначено дві стадії здійснення свободи заповіту, що охоплюють складення заповіту, визначення його змісту, а також реалізацію заповідальних розпоряджень шляхом виконання заповіту та тлумачення його змісту.

6. Підпризначення спадкоємця (спадкова субституція) як прояв диспозитивності в спадковому праві має подвійну правову природу, виступаючи одночасно видом заповідального розпорядження про призначення спадкоємця та умовою закликання до спадкування такої особи. Фідеокомісарна субституція (підпризначення спадкоємця особі, яка прийняла спадщину) не відповідає загальним положенням про право власності, а також концепції універсального спадкового правонаступництва, у зв'язку з чим заперечується запровадження такого виду підпризначення спадкоємця до національного законодавства.

7. Умова заповіту є юридичним фактом (дією чи подією), який тягне правові наслідки щодо виникнення спадкування за заповітом лише в сукупності з іншими елементами юридичного складу. Як заповідальне розпорядження, умова заповіту має несамостійний характер, визначає додаткову підставу набуття спадкоємцем права на спадкування, доповнюючи тим самим заповідальне розпорядження про призначення спадкоємця.

Установлено, що розширенню диспозитивності в спадковому праві відповідатиме положення про те, що умова, визначена в заповіті, має настати протягом строку, встановленого для прийняття спадщини. Важливим чинником реформування національного законодавства є надання заповідачу права встановлювати умову заповіту стосовно відказоодержувача.

8. Запропоновано розрізняти суб'єктивне право із заповідального відказу та зобов'язальне право вимоги виконання заповідального відказу як за своєю правовою природою, так і за моментом виникнення. Правовідношення, що виникає із заповідального відказу, має зобов'язальний характер, в якому правовий статус відказоодержувача наближений до становища третьої особи в зобов'язанні.

Виявлено зміст правової свободи при встановленні заповідального відказу: 1) право заповідача зробити заповідальний відказ; 2) відкритий перелік тих майнових прав або речей, що можуть становити предмет легату; 3) розширення меж предмета заповідального відказу, що виражається у переданні у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить, а також не входить до складу спадщини; 4) правова свобода щодо строків виконання заповідального відказу, які можуть виходити за межі спадкових правовідносин, зокрема надання права довічного проживання в успадкованому житловому приміщенні.

9. Сформульовано сутнісні ознаки заповідального покладення: 1) предмет заповідального покладення становлять дії як майнового, так і немайнового характеру; 2) невизначеність суб'єктного складу, що характеризує відповідне правовідношення як абсолютне; 3) спрямованість на

досягнення суспільно корисної мети. За своєю правовою природою заповідальне покладення має незобов'язальний характер.

Доведено, що розпорядження спадкодавця стосовно утримання та догляду належних йому домашніх тварин не є заповідальним покладенням, а також не належить до обов'язків немайнового характеру, що покладаються на спадкоємців.

10. Заповіт подружжя є одностороннім правочином, який характеризується особливим суб'єктним складом та змістом заповідальних розпоряджень. Такий заповіт є спільним, а не взаємним, що унеможлиблює призначення одним з подружжя своїм спадкоємцем другого з подружжя.

У разі смерті одного з подружжя спадкові відносини не виникають, проте змінюється правовий режим майна, стосовно якого такий заповіт складено. Відмова від спільного заповіту одним з подружжя за життя іншого з подружжя має наслідком скасування такого правочину в цілому.

11. Тлумачення заповіту розкривається як невід'ємний елемент свободи заповіту. Запропоновано до тлумачення заповіту спадкоємцями застосовувати загальні правила тлумачення правочину з урахуванням особливостей заповіту як одностороннього правочину. Уточнено, що за своєю правовою природою результат тлумачення заповіту спадкоємцями не є договором, оскільки не може самостійно породжувати правові наслідки у вигляді виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків.

Судове тлумачення заповіту спрямоване на з'ясування тексту заповіту, складеного зі слів та сполучень слів, а тому інші документи та показання свідків не мають правового значення для встановлення справжньої волі заповідача.

12. Визначено особливості договорів у сфері спадкового права та обґрунтовано, що такі договори мають особисто-довірчий, локальний та строковий характер, а укласти їх може обмежене коло осіб. Запропоновано виділити самостійну групу договорів у сфері спадкового права, до якої належать: договір про зміну черговості одержання права на спадкування; договір про зміну розміру частки у спадщині; договір про поділ спадщини між спадкоємцями; договір про задоволення спадкоємцями вимог кредитора спадкодавця; договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту про призначення останнього; договір на управління спадщиною; договір охорони спадкового майна. Законом встановлено закритий перелік договорів у спадковому праві. Спадковий договір не належить до договорів у сфері спадкового права, оскільки не породжує спадкових правовідносин, а норми, що його регулюють, складають інститут зобов'язального права.

Обґрунтовано доцільність запровадження у цивільне законодавство України двох договірних конструкцій: договору дарування в рахунок спадкової частки та договору про відмову від обов'язкової частки у спадщині.

13. Обґрунтовано, що договір про зміну черговості одержання права на спадкування є безоплатним, консенсуальним, його зміст може містити елементи інших договорів, а предметом такого договору виступає право на спадкування. Укладення договору про зміну черговості одержання права на спадкування не позбавляє спадкоємця необхідності прийняти спадщину в установленій законом спосіб. Сторонами такого договору є спадкоємці тієї черги, що закликається до спадкування та спадкоємці наступних черг.

Виявлено особливості укладення договору про зміну черговості одержання права на спадкування за участю малолітніх, неповнолітніх, недієздатних або обмежених у цивільній дієздатності спадкоємців, які можуть укласти такий договір з дозволу органу опіки та піклування лише як спадкоємці наступної черги.

14. Встановлено суб'єктний склад договору про зміну розміру частки у спадщині, сторонами якого можуть виступати лише спадкоємці за законом. Нотаріус видає свідоцтво про право на спадщину з урахуванням розміру спадкових часток, визначеного в договорі про зміну розміру частки у спадщині.

Договір про зміну розміру частки у спадщині є двостороннім або багатостороннім правочином, а також консенсуальним, безоплатним договором, предметом якого виступає спадщина як особливий об'єкт цивільного права. Механізм зміни розміру частки у спадщині може бути застосований після відкриття спадщини та до моменту оформлення прав на неї за таких умов: 1) спадкування відбувається за законом; 2) до спадкування закликаються кілька спадкоємців; 3) спадкоємці дійшли згоди про зміну розміру часток у спадщині; 4) спадкоємці прийняли спадщину у спосіб, визначений законом.

15. З'ясовано, що договір на управління спадщиною має самостійний характер, зважаючи на його суб'єктний склад, предмет, а також на широке коло повноважень управителя, який в певних випадках може розпорядитися спадщиною або її частиною. Договір на управління спадщиною укладається на користь третьої особи – спадкоємця.

Запропоновано вирішувати проблему вибору кандидатури управителя шляхом його обрання безпосередньо спадкодавцем у заповіті. Строк управління спадщиною пропонується встановлювати до моменту оформлення спадкоємцями прав на неї.

16. Право на прийняття спадщини визначається як самостійне суб'єктивне право особи, що має абсолютний характер, залежить виключно

від волі його носія та здійснюється шляхом вчинення одностороннього правочину. Право на спадкування розуміється у вузькому значенні як право на прийняття спадщини. Здійснення права на прийняття спадщини має два параметри – спосіб і строк.

Обґрунтовано існування двох способів прийняття спадщини – фактичного і формального. Спадщина приймається фактично шляхом постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, а також малолітніми, неповнолітніми, недієздатними, обмеженими у цивільній дієздатності спадкоємцями за умови, що такі особи не відмовилися від прийняття спадщини. Формальний спосіб прийняття спадщини пов'язаний з поданням відповідної заяви нотаріусу або уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування.

Строк для прийняття спадщини визначається як спеціальний строк, що діє у сфері спадкового права, правова природа якого відмінна від присічного та давнісного строку. Сформульовано, що при фактичному прийнятті спадщини правове значення має не строк, а термін – час відкриття спадщини.

17. Запропоновано виділяти способи та види відмови від прийняття спадщини, що демонструють зовнішнє та внутрішнє вираження відповідного правочину. Установлено, що неприйняття спадщини не є способом відмови від її прийняття у зв'язку із суттєвими відмінностями як за вольовою спрямованістю, так і за правовими наслідками. Відмова від прийняття спадщини може бути здійснена двома способами: 1) подання заяви про відмову від прийняття спадщини; 2) відкликання заяви про прийняття спадщини.

Акт відмови від прийняття спадщини охарактеризований як односторонній правочин, що має відкладальний ефект, оскільки правові наслідки відмови від прийняття спадщини настають після спливу строку, встановленого для її прийняття. Сплив строку, встановленого для прийняття спадщини, унеможливорює вчинення відмови від прийняття спадщини. Запропоновано надати спадкоємцям право відмовитися від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за плату.

18. Переважне імперативне регулювання спадкових відносин пояснюється: тісним зв'язком спадкового права з відносинами шлюбу, сім'ї, споріднення; реалізацією принципу соціальної справедливості; необхідністю дотримання дійсної чи припустимої волі спадкодавця; тим, що більшість юридично значущих дій у цій сфері вчиняються за участю нотаріуса або іншої особи, якій законом надано право вчиняти нотаріальні дії; широким застосуванням державної реєстрації.

Обмеження свободи заповіту характеризується як різновид обмеження права власності та поширюється лише на право розпорядження. Виявлено

обмеження внутрішнього (правило про обов'язкову частку у спадщині, закритий перелік заповідальних розпоряджень) та зовнішнього прояву свободи заповіту (вичерпний перелік видів заповіту). Правила, які визначають нікчемність заповіту щодо майна, вказаного у спадковому договорі, та містять застереження про форму заповіту, необхідність його особистого складення, є спеціальними умовами чинності заповіту, у зв'язку з чим не є способами обмеження свободи заповіту.

19. Обґрунтовано, що за своєю правовою природою право на обов'язкову частку у спадщині належить до інституту спадкування за законом, а імперативний характер правила обов'язкової частки у спадщині охоплює: коло осіб, наділених відповідним правом; розмір обов'язкової частки у спадщині.

Зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині визначається як спосіб подолання імперативності в спадковому праві. Виявлено елементи, що в сукупності забезпечують зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині: 1) нормативно визначена можливість зменшити розмір обов'язкової частки у спадщині; 2) відкритий перелік підстав для зменшення розміру такої частки; 3) відсутність тих меж, до яких може бути зменшений розмір обов'язкової частки у спадщині.

20. Інститут спадкування за законом заповнює правовий вакуум, що виникає через відсутність або неповноту заповідальних розпоряджень та заснований на врахуванні припустимої волі спадкодавця, який з певних причин не склав заповіту. Термін «діти» в контексті спадкування за законом застосовується не в розумінні правового статусу фізичної особи, передбаченого ст. 6 СК України, в якій зазначено, що дитиною є особа до досягнення нею повноліття, а у розумінні осіб, які походять від певної людини (матері, батька) і наявності між ними споріднення першого ступеня.

Враховуючи наявність між дідом (бабою) та внуком другого ступеня споріднення, а також зважаючи на принципи справедливості та розумності, обґрунтовується пропозиція щодо внесення змін до ЦК України шляхом включення до кола спадкоємців за законом другої черги внуків спадкодавця, батьки яких є живими на час відкриття спадщини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві : монографія. Київ : Алерта, 2019. 498 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Кухарев О. Є. Поняття та юридична природа заповідального покладення. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 144–153.
3. Кухарев О. Є. Спадкування права на вклад у банку. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 199–207.
4. Кухарев О. Є. Тлумачення заповіту. *Право України*. 2010. № 12. С. 88–94.
5. Кухарев О. Є. Особливості договору про зміну черговості одержання права на спадкування. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 4. С. 41–44.
6. Кухарев О. Є. Правове становище осіб, які закликаються до спадкування за правом представлення. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 8. С. 50–54.
7. Кухарев О. Є. Особливості спадкування за заповітом з умовою. *Право України*. 2012. № 7. С. 184–191.
8. Кухарев О. Є. Сутність наступництва в спадкових правовідносинах. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 9. С. 17–20.
9. Кухарев О. Є. Право на оспорювання правочину як об'єкт спадкового наступництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 12. С. 32–36.
10. Кухарев О. Є. Окремі аспекти договору про зміну розміру часток у спадщині. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 3. С. 11–15.
11. Кухарев О. Є. Правова природа переходу відумерлої спадщини у власність територіальної громади. *Право України*. 2013. № 10. С. 218–225.
12. Кухарев О. Є. Види переважних прав у сфері спадкування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Вип. 2 С. 189–193.
13. Кухарев О. Є. Місце договору про зміну черговості одержання права на спадкування в системі цивільно-правових договорів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 304–309. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_53 (дата звернення: 03.11.2018).
14. Кухарев О. Є. Застосування юридичних фікцій у сфері спадкування. *Підприємництво господарство і право*. 2015. № 1. С. 27–31.
15. Кухарев О. Є. Сутність спадкової трансмісії у спадковому праві України *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2. С. 73–81.
16. Кухарев О. Є. До питання щодо забезпечення виконання спадкового договору після смерті відчужувача. *Проблеми законності*. 2016. № 134. С. 37–45.

17. Кухарев О. Є. Правові підстави повернення спадкоємцю відумерлого майна. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 203–207.

18. Кухарев О. Є. Сутність заповіту подружжя за цивільним законодавством України. *Форум права*. 2016. № 3. С. 167–173. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_3_31.pdf (дата звернення: 03.11.2018).

19. Кухарев О. Є. Застосування правових презумпцій у механізмі правового регулювання спадкових відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 140–151.

20. Кухарев О. Є. Співвідношення актів цивільного законодавства і договору у сфері спадкування. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 25–28.

21. Кухарев О. Є. Диспозитивність як базова категорія приватного права. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 67–73.

22. Кухарев О. Є. Окремі аспекти вирішення спорів щодо визнання права власності на спадкове майно. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. № 11–12. С. 57–65.

23. Кухарев О. Є. Сутність імперативності в спадковому праві. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Том XX. С. 64–70.

24. Кухарев О. Є. Проблеми обмеження свободи заповіту у спадковому праві України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 6. Т. 1. С. 75–78.

25. Кухарев О. Є. Загальна характеристика договорів у сфері спадкового права України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Вип. 48. Т. 1. С. 98–101.

26. Кухарев О. Є. Окремі аспекти правового статусу постмортальних дітей спадкодавця у спадковому праві України. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2018. № 1. С. 46–54.

27. Кухарев О. Є. Управління спадщиною: стан та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. 2018. Вип. 46. С. 83–93.

28. Кухарев О. Є. Зміст диспозитивності при встановленні заповідального відказу у спадковому праві України. *Слово Національної школи суддів України*. 2018. № 1. С. 28–36.

29. Кухарев О. Є. Ключові питання адаптації спадкового законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу. *Європейські перспективи*. 2019. № 2. С. 181–187.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

30. Кухарев А. Е. К вопросу о видах преимущественных прав в наследственном праве Украины. *Legea și viața*. 2014. № 6. С. 88–91.

31. Кухарев А. Е. Правовая природа отношений, возникающих в силу завещательного отказа, по гражданскому законодательству Украины. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 2. С. 97–102.

32. Кухарев О. Є. Сутність свободи заповіту у спадковому праві України. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 2. С. 41–46.

33. Кухарев О. Є. Правовий статус внука спадкодавця під час спадкування за законом у спадковому праві України. *REOS*. 2019. № 1. С. 94–98.

34. Кухарев А. Е. К вопросу о способах отказа от принятия наследства в наследственном праве Украины. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. Vol. 2. С. 46–51.

Тези доповідей на конференціях:

35. Кухарев О. Є. Місце заповідального відказу в системі зобов'язань. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики» (м. Одеса, 23 квітня 2010 р.). Одеса : Астропринт, 2010. С. 226–229.

36. Кухарев О. Є. Виникнення права на спадкування за заповітом з умовою. *Проблеми цивільного права та процесу*: Матеріали науково-практичної конференції, присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (22 травня 2010 р.). Харків : ХНУВС, 2010. С. 124–126.

37. Кухарев О. Є. Актуальні питання спадкування частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю. *Оптимізація цивільного та цивільно-процесуального законодавства України*: матеріали Всеукр. наук.-теор. конф. (м. Київ, 22 вересня 2011 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. С. 45–48.

38. Кухарев О. Є. Правова характеристика заповідального розпорядження щодо підпризначення спадкоємця. *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання)*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 10 листопада 2011 р. Київ : Алерта, 2012. С. 264–266.

39. Кухарев О. Є. Сутність універсального наступництва в спадкових правовідносинах. *Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (26 травня 2012 р.). Харків : ХНУВС, 2012. С. 126–130.

40. Кухарев О. Є. До питання щодо змісту заповіту подружжя. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Дванадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 8–9 листопада 2013 р.): у 4-х частинах. Частина друга. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 73–75.

41. Кухарев О. Є. До питання щодо видів переважних прав у сфері спадкування. *Сучасні проблеми цивілістики: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, м. Харків, 20 грудня 2013 р.* / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. С. 63–66.

42. Кухарев О. Є. До питання щодо місця договору про зміну черговості одержання права на спадкування в системі цивільно-правових договорів. *Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (7 червня 2014 р.)*. Харків : ХНУВС, 2014. С. 223–226.

43. Кухарев А. Е. Использование юридических фикций в наследственном праве Украины. *Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов: международная научно-практическая конференция, 7–8 ноября 2014 г.* / орг. ком. Бужор В. [и др.]. Кишинев, 2014. Ч. 2. С. 40–42.

44. Кухарев О. Є. Особливості договірному порядку зміни розміру часток у спадщині. *Проблеми цивільного права та процесу: Матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (30 травня 2015 р.)*. Харків : ХНУВС, 2015. С. 211–214.

45. Кухарев О. Є. До питання щодо застосування юридичних фікцій в сфері спадкування. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Чотирнадцяті осінні читання»* (м. Хмельницький, 23–24 жовтня 2015 р.): у 2-х част. Частина друга. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. С. 113–115.

46. Кухарев О. Є. Окремі питання виконання спадкового договору після смерті відчужувача. *Актуальні питання приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 19 лютого 2016 р.)*. Харків : Право, 2016. С. 120–123.

47. Кухарев О. Є. Забезпечення виконання спадкового договору після смерті відчужувача. *Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвяч. пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 20–21 травня 2016 р.)* /

упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса : Астропринт, 2016. С. 232–236.

48. Кухарев О. Є. Окремі питання прийняття спадщини шляхом постійного проживання разом зі спадкодавцем. *Проблеми цивільного права та процесу*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті О. А. Пушкіна, 27 травня 2016 р. Харків : ХНУВС, 2016. С. 169–173.

49. Кухарев О. Є. Особливості участі юридичних осіб публічного права у спадкових правовідносинах. *Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті (Матвеевські цивілістичні читання)*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 8 листопада 2016 р. Київ : Білоцерківдрук, 2016. С. 89–91.

50. Кухарев О. Є. Імперативність у договірному регулюванні спадкових правовідносин. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 17 лютого 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 130–132.

51. Кухарев О. Є. Диспозитивні та імперативні норми у спадковому праві. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 19–20 травня 2017 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2017. С. 189–191.

52. Кухарев О. Є. Особливості визначення місця відкриття спадщини в умовах гібридної війни. *Сучасна цивілістична наука в умовах гібридної війни*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 16 листопада 2017 р. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2017. С. 131–133.

53. Кухарев О. Є. Функціональне призначення імперативних норм у сфері спадкового права. *Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 21 грудня 2017 р.). Харків, 2017. С. 121–123.

54. Кухарев О. Є. Договір як регулятор спадкових правовідносин. *Новітні тенденції зобов'язального права (Матвеевські цивілістичні читання)*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 26 жовтня 2018 року. Київ : Білоцерківдрук, 2019. С. 118–123.

55. Кухарев О. Є. Способи подолання імперативів в спадковому праві. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав*: матеріали

науково-практичної конференції, присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 19 грудня 2018 р.). Харків, 2018. С. 118–121.

56. Кухарев О. Є. Реалізація свободи заповіту в спадковому праві України. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали XVII наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова* (Харків, 22 лютого 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 171–174.

57. Кухарев А. Е. Диспозитивность при наследовании права на вклад в банке (финансовом учреждении) в гражданском праве Украины. *Законодательство и правоприменение в контексте приоритетов социально-экономического развития: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 12–13 сентября 2019 г. / ИППК судей, работников прокуратуры, судов и учреждений юстиции БГУ; редкол.: С. К. Лещенко (отв. ред.) [и др.]. Минск : РИВШ, 2019. С. 125–127.*

Публікації, що додатково відображають результати дослідження:

58. Кухарев О. Є. Спадкове право : навч. посіб. Київ : Алерта, 2013. 328 с.

59. Кухарев О. Є. Актуальні питання спадкового права в судовій практиці : практич. посіб. Київ : Алерта, 2017. 260 с.

60. Кухарев О. Є. Аналіз судової практики розгляду цивільних справ про спадкування : практич. посібник. Київ : Алерта, 2019. 340 с.

61. Кухарев О. Є. Визнання спадщини відумерлою: окремі питання правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 4. С. 119–128.

62. Кухарев А. Е. Использование сравнительно-правового метода при исследовании наследственного права. *Методология исследования проблем цивилистики* : сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина / под ред. Ю. М. Жорнокуя и С. А. Слипченко. Харьков : Право, 2017. С. 368–388.

63. Кухарев О. Є. Особливості вирішення судами спорів про тлумачення заповіту. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2017. № 1–2. С. 22–29.

АНОТАЦІЯ

Кухарев О. Є. Диспозитивність в спадковому праві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;

міжнародне приватне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2020.

У дисертації сформульовано концепцію диспозитивності в спадковому праві, яка спрямована на вдосконалення правового регулювання спадкових відносин. Виявлено базові моделі диспозитивності в спадковому праві, що є формами вираження правової свободи в сфері спадкування: а) свобода заповіту; б) договірна форма регулювання спадкових відносин; в) свобода волевиявлення спадкоємця щодо прийняття спадщини та відмови від її прийняття. Розроблено загальні та спеціальні межі реалізації диспозитивності в спадковому праві.

Аргументовано позицію щодо розширення правової свободи у спадковому праві шляхом запровадження нових договірних конструкцій та заповідальних розпоряджень. Подано загальнотеоретичну характеристику свободи заповіту та виявлено її стадії, а також обґрунтовано виокремлення групи договорів у сфері спадкового права, що мають специфічну правову мету та особливий предмет. З'ясовано диспозитивність у частині здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини та на відмову від її прийняття.

На рівні окремого розділу аналізуються обмеження диспозитивності в спадковому праві. Теоретичні висновки дослідження дозволили сформулювати конкретні пропозиції щодо удосконалення правового регулювання спадкових відносин.

Ключові слова: диспозитивність; спадкування; спадкові правовідносини; спадкодавець; спадкоємець; заповіт; свобода заповіту; заповідальний відказ; тлумачення заповіту; договір у сфері спадкування; прийняття спадщини; відмова від прийняття спадщини.

АННОТАЦІЯ

Кухарев А. Е. Диспозитивность в наследственном праве. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03. – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2020.

В диссертации сформулирована концепция диспозитивности в наследственном праве, направленная на усовершенствование правового регулирования наследственных отношений. Выявлены базовые модели диспозитивности в наследственном праве, которые являются формами выражения правовой свободы в сфере наследования: а) свобода завещания; б) договорная форма регулирования наследственных отношений; в) свобода

волеизъявления наследника относительно принятия наследства и отказа от его принятия. Разработаны общие и специальные пределы диспозитивности в наследственном праве.

Аргументирована позиция о расширении правовой свободы в наследственном праве путем внедрения новых договорных конструкций и завещательных распоряжений. Изложена общетеоретическая характеристика свободы завещания и выявлены ее стадии, а также обосновано выделение группы договоров в сфере наследственного права, которые имеют специфическую правовую цель и особый предмет. Определена диспозитивность в части осуществления наследниками права на принятие наследства и на отказ от его принятия.

В объеме отдельного раздела анализируются ограничения диспозитивности в наследственном праве. Теоретические выводы исследования позволили сформулировать конкретные предложения по усовершенствованию правового регулирования наследственных отношений.

Ключевые слова: диспозитивность; наследование; наследственные правоотношения; наследодатель; наследник; завещание; свобода завещания; завещательный отказ; толкование завещания; договор в сфере наследования; принятие наследства; отказ от принятия наследства.

SUMMARY

Kukhariev O. Ye. Discretion within Inheritance Law. – *Qualifying scientific work as the manuscript.*

The thesis for a doctoral degree in the specialty 12.00.03 “Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law”. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv, 2020.

The author of the dissertation has formulated the concept of discretion within inheritance law, which is aimed at improving the legal regulation of hereditary relations. It has been established that the features, properties and regularities of legal freedom are expressed in the form of three basic models of discretion within inheritance law: a) freedom of the last will and statement; b) contractual form of regulating hereditary relations; c) the free will of an ancestor to accept the heritage and refusal to accept it.

The author has grounded the conclusion about internal (determining the model of the behavior by the subjects of inheritance law, the content and object of inheritance legal relationship) and external (realization by the subjects of inheritance law of the chosen model of behavior by committing certain active

actions) manifestations of discretion within inheritance law that respectively express statics and dynamics of legal freedom.

The author has distinguished general and special limits of discretion within inheritance law. To clarify the general limits of discretion, the author has offered to apply the statutory provisions on the limits of exercising civil rights. The special limits of discretion are inherently determined by the sub-branch specificity of inheritance law, which follow from the content of the Section 6 of the Civil Code of Ukraine and cover the following factors: realization of legal freedom within the duration of inheritance legal relations; the exercise of legal freedom within certain subjective boundaries with the obligatory participation of the ancestor as the universal heir's successor; functional assignment of inheritance law, which is to ensure the posthumous transfer of rights and duties from one person (heir) to other persons (ancestors). It has been proved that the transfer of the deceased property into the property of the municipal community has no reason to be considered as a case of hereditary succession.

The author of the dissertation has formulated the provisions on the existence of two stages of exercising the freedom of the last will and statement, which fully take into account the exercise of the legal freedom of the testator and demonstrate the dynamics of discretion through its consistent embodiment. The first stage covers the process of making the last will and statement and definition of its content directly by the testator. The second stage is related to the implementation of the precepts after the opening of the inheritance, as part of the procedures for executing the last will and statement and interpreting its content.

The author stands the position on the need to grant the inheritance right under the last will and statement of the heir's children, conceived after his death due to the use of ancillary reproductive technologies from the genetic material of the heir (post-mortem children) and offers the legal conditions for recognizing the post-mortem children as heirs: a) artificial insemination within six months of the opening of inheritance; b) the will of the testator expressed in the last will and testament; c) spreading hereditary status to persons fertilized after opening of inheritance solely from the genetic material of the heir with the use of assisted reproductive technologies.

The author has improved the generally accepted position in the legal doctrine on the classification of civil contracts into types, depending on the legal focus on a particular result, by introducing a separate group of contracts in the field of hereditary law, the legal aim of which is to ensure the posthumous transfer of rights and obligations from one person to others. It has been found out that a contract in the field of inheritance law has a much smaller, auxiliary value, compared to the role of a classical contract within civil law, since it cannot be an independent ground for the emergence, change or termination of hereditary legal relations, but is

only one of the elements of legal structure, where the central place is occupied by the fact of opening of inheritance. Such contracts are of personal, trust, local and term nature, and may be concluded by a limited number of persons.

Theoretical conclusions grounded on the basis of the results of the research, made it possible to formulate specific propositions for improving the regulation of hereditary legal relations, which have been summarized in the draft law on amending the Civil Code of Ukraine.

Keywords: discretion; inheritance; hereditary legal relations; an ancestor; a lawful heir; last will and testament; freedom of last will and testament; testamentary refusal; interpretation of the last will and testament; inheritance agreement; acceptance of inheritance; renunciation of inheritance.

Підписано до друку 03.02.2020. Папір офсетний. Друк
офсетний. Формат 60×90/16. Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк.
1,9. Наклад 100 прим.
Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ, просп.
Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008